

OLIVER AUGE*

<https://orcid.org/0000-0003-4634-0193>

ROBERT HARLAß**

<https://orcid.org/0009-0007-3197-4042>

KATJA HILLEBRAND***

<https://orcid.org/0009-0005-7924-4802>

ANDREAS KIESELER****

<https://orcid.org/0000-0001-6190-2567>

„LEKSYKON KLASZTORÓW POMORZA” – INTERDYSCYPLINARNY PROJEKT
O ŚREDNIOWIECZNYCH KLASZTORACH, KAPITUŁACH, KONWENTACH
I KOMENDACH W HISTORYCZNEJ PROWINCJI POMORZE

Abstract

“Compendium of Monasteries in Pomerania” – an Interdisciplinary Project
on the Monasteries, Secular Clerics, Convents,
and Commanderies in the Historical Province of Pomerania

The aim of this article is to present an international and interdisciplinary research project that is being undertaken at the Chair of Regional History at the Department of History at Kiel University since 2020. The goal of this project is to process the history of all medieval ecclesiastical institutes in the historical province of Pomerania and to publish it in an encyclopedic work, which in its structure and design is oriented towards the “Klosterbücher” already published for other historical regions of Germany. The extensive study on the monasteries of Pomerania, published by the archivist Hermann Hoogeweg nearly a century ago, remains indispensable to this day, but in the light of numerous historical, art-historical and archaeological researches carried out both in Germany and Poland over the last decades a substantial revision is expedient. In the first stage of the project, all written, art-historical, pictorial, archaeological, and architectural sources for each Pomeranian monastery were compiled and processed by the project team. In the second part now following, these sources will be provided for particular groups of authors, who will prepare the articles for the “Compendium of monasteries in Pomerania”. Besides exhaustive bibliographical references, lists of sources and inventories these entries will contain both general information on the particular institutes (name, affiliation, location, etc.) as well as detailed references on the constitution, the religious activities, the economic system, the possessions and equipments, the cultural accomplishments, and so forth. The publication of the two-volume and richly illustrated compendium is planned for 2027.

Keywords: monastery, Pomerania, Middle Ages, historical compendia, interdisciplinarity, history of Churches

* Seminarium Historyczne, Uniwersytet Christiana Albrechta w Kilonii

oauge@email.uni-kiel.de

** Seminarium Historyczne, Uniwersytet Christiana Albrechta w Kilonii

rharlass@histosem.uni-kiel.de

*** Seminarium Historyczne, Uniwersytet Christiana Albrechta w Kilonii

katjahillebrand@email.uni-kiel.de

**** Seminarium Historyczne, Uniwersytet Christiana Albrechta w Kilonii

akieseler@histosem.uni-kiel.de

Nadesłany 15.06.2023; Nadesłany po poprawkach 27.07.2023; Zaakceptowany 28.07.2023

Od dłuższego czasu wielokrotnie zwracano uwagę na brak nowoczesnego kompendium klasztorów w historycznej prowincji Pomorze¹. Od początku oczywiste było, że Pomorze należy potraktować całościowo, uwzględniając tereny po obu stronach dzisiejszej granicy polsko-niemieckiej. Pomimo podziałów Pomorza na pięć władstw region ten tworzył pod rządami Gryfitów całość. W latach 1478–1523, za panowania księcia Bogusława X, doszło do zjednoczenia odrębnych dotąd księstw szczecińskiego i wologoskiego i utworzenia terytorium znanego jako Pomorze². Obszar graniczył z Meklemburgią na zachodzie i rozciągał się aż po Lębork (Lauenburg) i Bytów (Bütow) na wschodzie oraz Czaplinek (Tempelburg) i Rurkę (Rörchen) na południu. Teren Pomorza obejmował zatem wschodnią część dzisiejszego landu Meklemburgia-Pomorze Przednie, województwo zachodniopomorskie oraz północno-zachodnią część województwa pomorskiego. Wraz z dostępnymi już leksykonami klasztorów (*Klosterbücher*) Meklemburgii i Szlezewiku-Holsztyna/Hamburga opra-

¹ Głównym opracowaniem jest wciąż praca Hermanna Hoogewega: Hermann HOOGEWEG, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 1–2, Stettin 1924–1925.

² Wyczerpujący wgląd w historię Pomorza pod rządami książąt Gryfitów dają m.in. Friedrich W. BARTHOLD, *Geschichte von Rügen und Pommern*, Bd. 1–4, Hamburg 1839–1845; Martin WEHRMANN, *Geschichte von Pommern*, Bd. 1–2, Gotha 1904–1906; Erich SANDOW, *Pommern*, [in:] *Geschichte der deutschen Länder „Territorien-Ploetz“*, Bd. 1: *Die Territorien bis zum Ende des alten Reiches*, hrsg. v. Georg W. SANTE, Würzburg 1964, s. 84–96; Jürgen PETERSOHN, *Pommerns staatsrechtliches Verhältnis zu den Nachbarmächten im Mittelalter*, [in:] *Die Rolle Schlesiens und Pommerns in der Geschichte der deutsch-polnischen Beziehungen im Mittelalter* (Schriftenreihe des Georg-Eckert-Instituts für Internationale Schulbuchforschung, Bd. 22/3), bearb. v. Rainer RIEMENSCHNEIDER, Braunschweig 1980, s. 98–115; *Historia Pomorza*, t. 1: *Do roku 1466*, cz. 2, red. Gerard LABUDA, Poznań 1969; t. 2: *Do roku 1815*, cz. 1: (1464/66–1648/57), red. idem, Poznań 1976; Hans BRANIG, *Geschichte Pommerns*, T. 1: *Vom Werden des neuzeitlichen Staates bis zum Verlust der staatlichen Selbständigkeit* (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, Bd. 22/1), Köln 1997; Dietmar LUCHT, *Pommern. Geschichte, Kultur und Wirtschaft bis zum Beginn des Zweiten Weltkrieges* (Historische Landeskunde. Deutsche Geschichte im Osten, Bd. 3), Köln 1998, s. 19–85; *Pommern im Wandel der Zeiten*, hrsg. v. Jan M. PISKORSKI, Szczecin 1999; Rudolf BENL, *Pommern bis zur Teilung von 1368/72*, [in:] *Deutsche Geschichte im Osten Europas*, Bd. 9: *Pommern*, hrsg. v. Werner BUCHHOLZ, Berlin 1999, s. 21–126, zwłaszcza s. 37–38; Ralf-Gunnar WERLICH, *Dynastie und Genealogie. Stammbäume der Greifen*, [in:] *Unter fürstlichem Regiment. Barth als Residenz der Pommernherzöge*, hrsg. v. Melanie EHLER, Matthias MÜLLER, Berlin 2005, s. 149–191; Roderich SCHMIDT, *Das Historische Pommern. Personen – Orte – Ereignisse* (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, Bd. 41), Köln 2007; *Die Herzöge von Pommern. Zeugnisse der Herrschaft des Greifenhauses* (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, Bd. 45), hrsg. v. Norbert BUSKE, Joachim KRÜGER, Ralf-Gunnar WERLICH, Köln–Wien 2012; Dirk SCHLEINERT, *Pommerns Herzöge. Die Grafen im Porträt*, Rostock 2012. Na temat konsolidacji władzy książęcej na Pomorzu zob. Oliver AUGE, *Agieren im Windschatten mächtiger Nachbarn – zu den Handlungsspielräumen der frühen Greifenherzöge im 12. Jahrhundert*, [in:] *Bischof Otto von Bamberg in Pommern. Historische und archäologische Forschungen* (Studien zur Archäologie Europas, Bd. 30), hrsg. v. Felix BIERMANN, Fred RUCHHÖFT, Oliver AUGE, Bonn 2017, s. 69–82.

cowanie dotyczące Pomorza wzbogaci naukę o klasztorach, ukazując region południowego Bałtyku od Haderslev w Danii do Lęborka i Bytowa. Tym samym w ciągu następnych dziesięcioleci posłużą one badaczom zajmującym się historią średniowiecza, kulturoznawstwem, a także historią Kościoła.

W 2018 r. rozpoczęto prace nad siedmioletnim projektem badawczym mającym na celu opracowanie ponad 80 klasztorów, kapituł, konwentów i komend na Pomorzu (ryc. 1), ze szczególnym uwzględnieniem jego historii, archeologii, architektury i historii sztuki³. Ramy czasowe badań rozciągają się od XII do XVI w., tj. od początków życia klasztornego i zakonnego do jego ustania w epoce reformacji⁴.

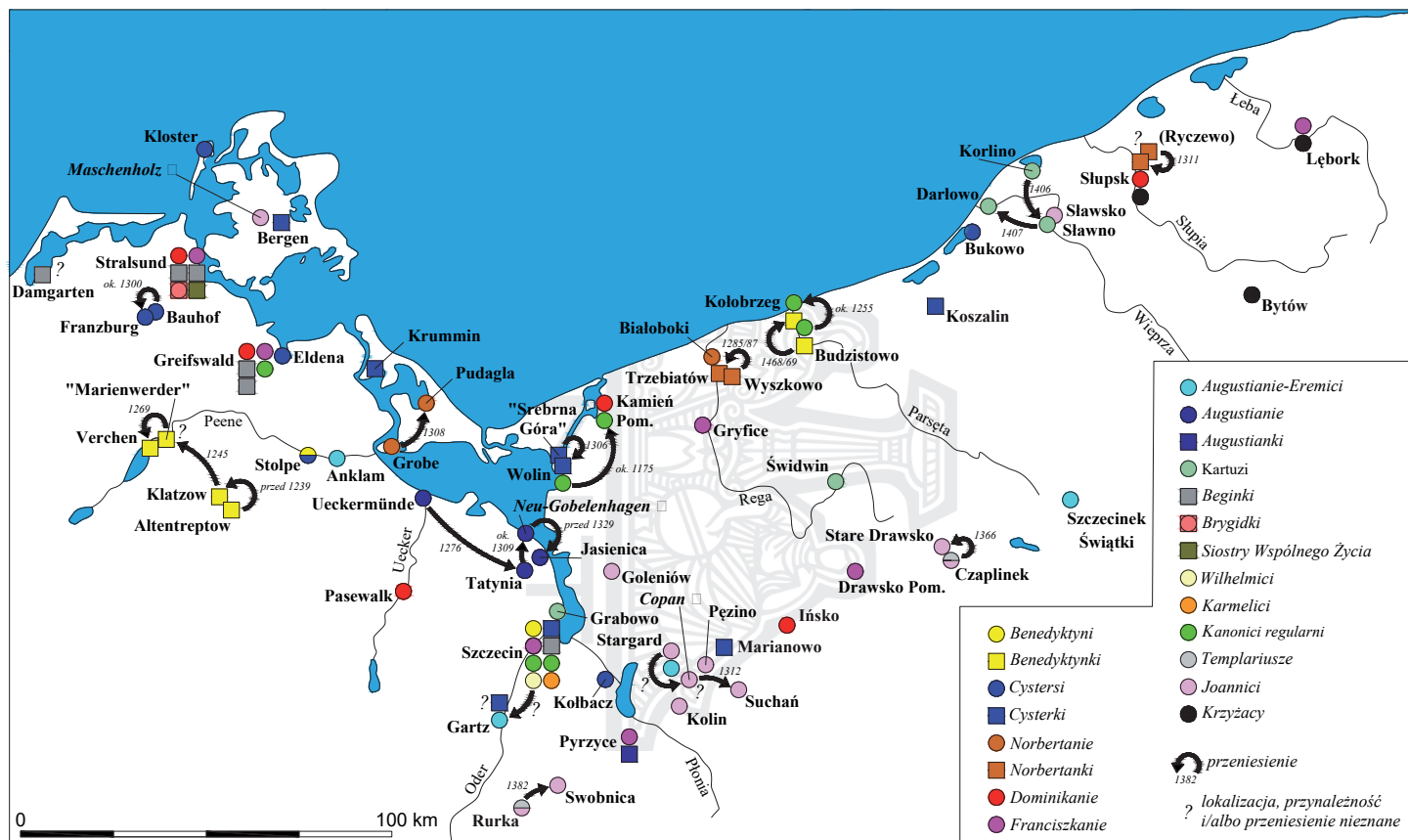
STRUKTURA I TEMATYKA PROJEKTU

Projekt dotyczący Pomorza, prowadzony w centrum badawczym „Historia i dziedzictwo kulturowe klasztorów i kapituł w regionie Morza Bałtyckiego do czasów reformacji” (Geschichte und kulturelles Erbe der Klöster und Stifte im

---

³ O projekcie i stanie badań zob. Oliver AUGE, Katja HILLEBRAND, *Die Klöster, Stifte, Konvente und Kommenden in der historischen Landschaft Pommern. Perspektiven und Herausforderungen eines neuen interdisziplinären Projekts von europäischer Relevanz*, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschland, Bd. 66: 2020, s. 283–305, DOI: <https://doi.org/10.1515/jgod-2020-0007>; Oliver AUGE, Robert HARLASS, Katja HILLEBRAND, Andreas KIESELER, *Das Klosterregister und Klosterbuch für Pommern: Ein interdisziplinäres Forschungs- und Publikationsprojekt zur Kloster- und Stiftsgeschichte in der historischen Landschaft Pommern*, Baltische Studien Neue Folge, Bd. 107: 2021, s. 69–96; Oliver AUGE, Robert HARLASS, Katja HILLEBRAND, Andreas KIESELER, *Klostererbe Pommern – die mittelalterlichen Klöster, Stifte und Kommenden in der historischen Landschaft*, Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte, Bd. 60: 2022, H. 3, s. 4–15; Oliver AUGE, *Pommern – Ein Land voller geistlicher Landschaften! Eine Einführung*, [in:] *Vorpommern und seine Klöster*, hrsg. v. Oliver AUGE, Robert HARLASS, Katja HILLEBRAND, Andreas KIESELER, Regensburg 2023, s. 13–35.

⁴ Na temat wewnętrznych reform kościelnych i ich wpływu na krajobraz religijny Pomorza, a także wpływu władcy na reformy i zmiany strukturalne w klasztorach i kapitułach w okresie poprzedzającym reformację por. Erich BÜTOW, *Staat und Kirche in Pommern im ausgehenden Mittelalter bis zur Einführung der Reformation. Erster Teil*, Baltische Studien Neue Folge, Bd. 14: 1910, s. 85–148; idem, *Staat und Kirche in Pommern im ausgehenden Mittelalter bis zur Einführung der Reformation, Zweiter Teil*, Baltische Studien Neue Folge, Bd. 15: 1911, s. 77–142; Helmuth HEYDEN, *Kirchengeschichte Pommerns*, Bd. 1: *Von den Anfängen des Christentums bis zur Reformationszeit* (Osteuropa und der deutsche Osten, Bd. 3), Köln 1957; Jürgen PETERSOHN, *Der südliche Ostseeraum im kirchlich-politischen Kräftespiel des Reichs, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert. Mission, Kirchenorganisation, Kulturpolitik* (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart, Bd. 17), Köln 1979; Felix BIERMANN, *Glaube, Macht und Pracht. Geistliche Gemeinschaften des Ostseeraums im Zeitalter der Backsteingotik – Einführung*, [in:] *Glaube, Macht und Pracht. Geistliche Gemeinschaften des Ostseeraums im Zeitalter der Backsteingotik* (Archäologie und Geschichte im Ostseeraum, Bd. 6), hrsg. v. Oliver AUGE, Felix BIERMANN, Christof HERRMANN Rahden/Westf. 2009, s. 9–37; Oliver AUGE, *Landesherrschaft und Kirche in Pommern vor der Reformation*, Przegląd Zachodniopomorski, t. 33: 2018, z. 4, s. 141–159, DOI: <http://dx.doi.org/10.18276/pz.2018.4-07>.

Ryc. 1. Średniowieczne klasztory, kapituły, konwenty i komendy na Pomorzu; projekt i rysunek Andreas Kieseler

Ostseeraum bis zur Reformation) na Wydziale Historii Regionalnej Uniwersytetu Christiana Albrechta w Kilonii, jest kontynuacją projektu badawczego i wydawniczego „Rejestr i leksykon klasztorów w Szlezwiku-Holsztynie/Hamburgu” (*Das Klosterregister und Klosterbuch Schleswig-Holstein und Hamburg*), który został zakończony w 2019 r.

Prace nad rejestrem i leksykonem klasztorów Pomorza finansowane będą – podobnie jak w przypadku poprzedniego projektu – przez cały czas trwania projektu ze środków zewnętrznych. Czynnikiem decydującym o przyznaniu finansowania było nawiązanie współpracy z naukowcami, muzeami, archiwami i urzędami ochrony zabytków w Polsce, co zostało wyraźnie sformułowane przez kierowników projektu w złożonym wniosku. Ścisła współpraca jest ważnym czynnikiem warunkującym kompleksową analizę historycznego i kulturowego dziedzictwa klasztorów. Znaczna część finansowania pochodzi od Federalnego Komisarza ds. Kultury i Mediów (Bundesbeauftragte für Kultur und Medien). Kolejnym instytucją wspierającą jest Fundacja Alfrieda Kruppa von Bohlen und Halbach (Alfried Krupp von Bohlen und Halbach-Stiftung) w Essen, która zapewniła już dofinansowanie poprzedniego projektu o klasztorach w Szlezwiku-Holsztynie i Hamburgu. Finansowo projekt wspomaga także Fundusz Pomorza Przedniego (Vorpommern Fond), działający pod auspicjami kraju związkowego Meklemburgia-Pomorze Przednie. Koszty publikacji dwutomowego leksykonu o klasztorach na Pomorzu pokryje także Ministerstwo Edukacji, Nauki i Kultury (Ministerium für Bildung, Wissenschaft und Kultur).

Prace prowadzone są w ścisłej współpracy z Komisją Historyczną dla Pomorza (Historische Kommission für Pommern e. V.), co pozwala w pełni wykorzystać różnorodne i długotrwałe kontakty komisji z partnerami w Polsce i Skandynawii. Powiązanie projektu z Wydziałem Historii Regionalnej w Kilonii umożliwia pogłębienie istniejących kontaktów z innymi centrami badawczymi zarówno w Niemczech, jak i w Skandynawii. Zespół projektu tworzy czworo stałych pracowników, zajmujących się różnymi obszarami tematycznymi: prace w dziedzinie nauk historycznych prowadzi kierownik projektu Oliver Auge oraz Robert Harlaß, z kolei w dziedzinie archeologii i historii architektury i sztuki Andreas Kieseler i koordynatorka projektu Katja Hillebrand. Zespół wspiera troje asystentów badawczych.

W prace zaangażowani są także partnerzy projektu, którzy zapewniają wsparcie merytoryczne i są źródłem informacji na temat zapisów archiwalnych, dóbr materialnych i prowadzonych badań. Należą do nich Archiwum Państwowe w Szczecinie, Komisja Historyczna dla Pomorza, Urząd Kultury i Ochrony Zabytków w Meklemburgii-Pomorzu Przednim (Landesamt für Kultur und Denkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern), Archiwum Państwowe w Greifswaldzie (Landesarchiv Greifswald), Muzeum Narodowe w Szczecinie, Muzeum Pomorza w Greifswaldzie (Pommersches Landesmuseum), Archiwum

Miejskie w Stralsundzie oraz uniwersytety w Greifswaldzie i w Szczecinie. Projekt wspierany jest również przez naukową radę doradczą, w skład której wchodzi polscy i niemieccy naukowcy: przewodniczący rady dr hab. Felix Biermann (Szczecin/Halle a. d. Saale), sekretarz stanu ds. Pomorza Przedniego i wschodniej Meklemburgii Heiko Miraß (Anklam), dr Irmfried Garbe (Wackerow, Greifswald), dr hab. Paweł Gut (Szczecin), prof. dr Wolfgang Huschner (Leipzig), prof. dr Cornelia Linde (Greifswald), dr Christine Magin (Greifswald), dr hab. Marcin Majewski (Szczecin), dr hab. Klaus Neitmann (Potsdam), prof. dr hab. Marian Rębkowski (Warszawa), dr Michaela Scheibe (Berlin) i dr Dirk Schleinert (Stralsund).

PIERWSZA CZĘŚĆ PROJEKTU – „REJESTR KLASZTORÓW POMORZA”

Prace nad projektem podzielone są na dwie części. W pierwszej kolejności sporządzono tzw. rejestr klasztorów na Pomorzu, w ramach którego zgromadzono i udokumentowano wszystkie źródła pisane i materialne każdego klasztoru. Dla każdego miejsca utworzono kompletne inwentarze, w których odnotowano źródła pisane, zabytki, materiały archeologiczne i literaturę. Inwentarze te dostarczają różnorodnych informacji na temat stanu zachowania, miejsca przechowywania oraz ewentualnej utraty źródeł pisanych i dóbr materialnych, a także ukazują dotychczasowe badania i publikacje w poszczególnych dyscyplinach. W drugim etapie projektu, czyli w trakcie pisania leksykonu, opracowane inwentarze zostaną udostępnione autorom poszczególnych artykułów.

W spisie źródeł ujęte zostały dokumenty archiwalne, do których należą m.in. dyplomariusze, rejestry i kopiariusze. Przedmiotem opisu są jednak nie tylko dokumenty oryginalne i ich ówczesne kopie, lecz także nowsze kopie i opracowania wydawnicze. Wykaz zabytków uwzględnia zarówno zachowane budynki, jak i te odkryte w ramach badań archeologicznych. W przypadku kościołów, budynków klasztornych i gospodarczych podano informacje o ich architekturze, czasie budowy, stopniu zachowania, materiale budowlanym oraz o strzechach budowlanych. Obiekty archeologiczne zapewniają dogłębny ogląd struktury budowlanej dawnych budynków. Inwentarze dostarczają informacji na temat wyposażenia klasztorów, które zachowały się lub trafiły do zbiorów i muzeów (ryc. 2). Do zachowanych obiektów zaliczono również przedmioty znane ze źródeł. W tym kontekście podjęto próbę ustalenia ich proveniencji. Zgromadzona bibliografia zawiera dotychczasowe publikacje na temat każdego miejsca.

Kolejnym obszarem działań było utworzenie map stanu posiadania klasztorów, które w przejrzysty sposób obrazują wielkość, zasięg i rozmieszczenie regionalne własności, a tym samym potencjał gospodarczy poszczególnych klasztorów. Ponadto opracowane zostały plany lokalizacji, które ukazują obiekty w całości oraz – co ważne w przypadku stanowisk klasztorów miejskich – stopień ich zintegrowania z kwartałem miasta. Budynki, które obecnie już nie istnieją,

zostały zlokalizowane na podstawie wyników wykopalisk lub źródeł pisanych i historycznych rycin. W tej części projektu utworzono także obszerną kolekcję zdjęć, zawierającą zarówno najnowsze fotografie, jak i zdjęcia historyczne. Część map, planów i fotografii znajdzie się w leksykonie. Na tym etapie powstała także strona internetowa projektu, która pozwala zgłębić informacje o każdym stanowisku⁵. Użytkownicy znajdą tam rys historyczny klasztorów oraz krótkie opisy budynków i wyposażenia. Opisy zostały uzupełnione o informacje o turystyce kulturalnej, np. o lokalnych wydarzeniach czy godzinach otwarcia obiektów.

Ryc. 2. Retabulum ołtarzowe, które niegdyś znajdowało się w kościele klasztornym cystersów z Kolbacza, obecnie znajduje się w bazylice archikatedralnej św. Jakuba w Szczecinie. Szczegół adoracji Jezusa przez Trzech Króli, fot. Robert Harlaß

Dopełnieniem projektu jest wreszcie bogato ilustrowany przewodnik turystyczno-kulturalny po klasztorach na Pomorzu Zachodnim. Czytelnik znajdzie w nim informacje o rozwoju klasztorów od ich początków do likwidacji w okresie reformacji, a także o kulturowym, gospodarczym i społeczno-kulturowym wpływie klasztorów na region. Publikację wzbogacają informacje praktyczne dotyczące dojazdu, godzin otwarcia poszczególnych obiektów czy lokalnych wydarzeń. Strona internetowa i wydany już przewodnik stanowią niezależny podprojekt, w całości finansowany przez Wschodnioniemiecką Fundację Kas Oszczędnościowych (Ostdeutsche Sparkassenstiftung).

⁵ *Klosterwelt Pommern*, <https://klosterwelt-pommern.de> [dostęp z 6 IX 2023 r.].

Kolejnym etapem pierwszej części projektu była rekrutacja autorów leksykonu klasztorów. Międzynarodowe grono autorów stanowią eksperci różnych dyscyplin (historia, archeologia, historia architektury i sztuki, germanistyka, literaturoznawstwo, historia Kościoła, teologia) z uniwersytetów w Greifswaldzie, Kilonii, Berlinie, Rostocku, Szczecinie, Wrocławiu, Warszawie, Toruniu, Aarhus i Turku, a także wykonawcy projektu „Germania Sacra” z Akademii Nauk w Getyndze (Akademie der Wissenschaften zu Göttingen), Centrum Badawczego Porównawczej Historii Zakonów w Dreźnie (Forschungsstelle für vergleichende Ordensgeschichte) oraz z centrum badawczego projektu „Niemieckie Inskrypcje Online” (Deutsche Inschriften Online). Do grona autorów należą także pracownicy niemieckich i polskich archiwów oraz urzędów ochrony zabytków.

Zwinięciem pierwszej części projektu była zrealizowana w maju 2023 r. w Greifswaldzie międzynarodowa i interdyscyplinarna konferencja poświęcona perspektywom badawczym i stanowi badań nad klasztorami, kapitułami, konwentami i komendami na Pomorzu. Dwudniowa konferencja była wyjątkową okazją do wymiany doświadczeń między autorami⁶.

DRUGA CZĘŚĆ PROJEKTU – „LEKSYKON KLASZTORÓW POMORZA”

Drugą część projektu, obejmującą prace nad publikacją o klasztorach, kapitułach, konwentach i komendach na Pomorzu od ich początków do okresu reformacji, zatytułowano „Leksykon klasztorów Pomorza” (*Klosterbuch Pommern*). Publikacja wpisuje się w serię leksykonów o klasztorach w Niemczech, opracowanych dotychczas dla regionów Wirtembergii, Brandenburgii, Meklemburgii, Dolnej Saksonii, Nadrenii Północnej, Szlezwiku-Holsztyna i Hamburga, Westfalii oraz przygotowywanych dla regionów Badenia, Saksonia i Saksonia-Anhalt⁷.

⁶ Zob. <https://klosterwelt-pommern.de/veranstaltung/tagung-kloester-in-pommern-stand-und-perspektiven-der-forschung/>; <https://www.hsozkult.de/event/id/event-134745> [dostęp z 6 IX 2023 r.].

⁷ *Westfälisches Klosterbuch. Lexikon der vor 1815 errichteten Stifte und Klöster von ihrer Gründung bis zu Aufhebungen* (Quellen und Forschungen zur Kirchen- und Religionsgeschichte, Bd. 2), T. 1–3, hrsg. v. Karl HENGST, Münster 1992–2003; *Brandenburgisches Klosterbuch. Handbuch der Klöster, Stifte und Kommenden bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, Bd. 1–2, hrsg. v. Martin BAUCH, Heinz-Dieter HEIMANN, Klaus NEITMANN, Winfried SCHICH, Berlin 2007; *Nordrheinisches Klosterbuch. Lexikon der Stifte und Klöster bis 1815* (Studien zur Kölner Kirchengeschichte, Bd. 37), hrsg. v. Manfred GROTEN, Georg MÖLICH, Gisela MUSCHIOL, Joachim OEPEN, Siegburg 2009 (dotychczas ukazały się dwa tomy); *Niedersächsisches Klosterbuch. Verzeichnis der Klöster, Stifte, Kommenden und Beginenhäuser in Niedersachsen und Bremen von den Anfängen bis 1810*, Bd. 1–4, hrsg. v. Josef DOLLE, Dennis KNOCHENHAUER Bielefeld 2012; *Mecklenburgisches Klosterbuch. Handbuch der Klöster, Stifte, Kommenden und Prioreien (10.–16. Jh.)*, hrsg. v. Wolfgang HUSCHNER, Ernst MÜNCH, Cornelia NEUSTADT, Wolfgang Eric WAGNER, Rostock 2016; *Klosterbuch Schleswig-Holstein und Hamburg. Klöster, Stifte und Konvente von den*

Działania w ramach tej sekcji będą w dużej mierze polegały na nadzorowaniu prac międzynarodowej grupy autorów i pracach redakcyjnych nad dwutomowym dziełem. Członkowie zespołu projektu opracują również artykuły wprowadzające, które z perspektywy różnych dyscyplin naukowych przedstawiają życie i działalność zakonów na Pomorzu. Główny trzon publikacji będą stanowić artykuły na temat poszczególnych klasztorów. Każdy artykuł hasłowy będzie skonstruowany według tego samego modelu, identycznego dla leksykonów klasztorów Meklemburgii i Szlezewiku-Holsztyna/Hamburga. Ujednolicony model opisu umożliwi porównanie obiektów ze wszystkich regionów. Pierwszy podrozdział każdego hasła katalogu będzie zawierać podstawowe informacje o przynależności zakonnej klasztoru, jego położeniu, fundacji oraz likwidacji. Drugi podrozdział będzie poświęcony historii klasztoru, jego strukturze i członkom, a także kwestiom ekonomicznym i teologicznym. W trzecim podrozdziale zostaną przedstawione informacje z zakresu archeologii, historii budownictwa i sztuki. W czwartym znajdzie się wykaz pieczęci, w kolejnym zaś – zestawienie archiwaliów, dóbr materialnych i literatury. W aneksie leksykonu zostanie ujęta podstawowa bibliografia przedmiotu, glosariusz, listy prezentowanych instytucji, indeks biskupów, miejsc i osób.

INTERDISCYPLINARNE PODEJŚCIE BADAWCZE

W ramach współpracy z Archiwum Państwowym w Szczecinie, Archiwum Uniwersytetu w Greifswaldzie oraz z Wydziałem Historii Regionalnej Uniwersytetu w Kilonii zostały zdigitalizowane rejestry pomorskich źródeł klasztorów, przede wszystkim autorstwa Hermana Hoogewega. Zostaną one w całości przetranskrybowane za pomocą narzędzi HTR⁸ i udostępnione w Internecie w formie umożliwiającej wyszukiwanie słów kluczowych⁹. Rejestry te składają się z 34 tomów i liczą ok. 5000 stron poświęconych 54 klasztorom. Zostały spisane jako specjalny inwentarz archiwalny i stanowią pracę wstępną do publikacji

---

Anfängen bis zur Reformation, Bd. 1–2, hrsg. v. Oliver AUGE, Katja HILLEBRAND, Regensburg 2019; *Handbuch der Stiftskirchen in Baden-Württemberg*, hrsg. v. Sönke LORENZ, Oliver AUGE, Sigrid HIRBODIAN, Ostfildern 2019. „Leksykon klasztorów Saksonii” (*Sächsisches Klosterbuch*) powstaje w Instytucie Historii i Folkloru Saksonii w Lipsku (*Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde*). Kierownikiem projektu jest dr des. Christian Schuffels, w prace zaangażowani są również Dirk Martin Mütze, Sabine Zinsmeyer i Alexander Sembdner. „Leksykon klasztorów Saksonii-Anhalt” jest opracowywany w Europejskim Centrum Romanizmu (Europäisches Romanik Zentrum) przy Uniwersytecie Marcina Lutra w Halle-Wittenberdze. Projekt jest koordynowany przez dr hab. Ingrid Würth.

⁸ Handwritten Text Recognition (rozpoznawanie tekstu pisanego).

⁹ Keyword spotting. Dzięki temu możliwe będzie dogłębne przeszukanie transkrybowanego tekstu. Funkcja wyszukiwania słów kluczowych pozwoli odnaleźć poprawne formy słów i fraz, nawet jeśli wygenerowane transkrypcje będą zawierać błędny zapis.

Hoogewega¹⁰. Obecnie są przechowywane w Archiwum Państwowym w Szczecinie¹¹. Udostępnione regesty będą mogły zostać wykorzystane przez strony zainteresowane, dając możliwość zbadania licznych treści.

Opracowując regesty, Hoogeweg spełnił życzenie dotyczące opracowania regionalnych przeglądów klasztorów z jednolitym systemem klasyfikacji, wyrażone już w 1865 r. przez walne zgromadzenie Ogólnego Stowarzyszenia Niemieckich Towarzystw Historii i Starożytności (Gesamtverein der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine)¹². W latach 1924–1925 Hoogeweg opublikował 1800-stronicowe, dwutomowe dzieło o klasztorach na Pomorzu i ich fundatorach. Wraz z pracą powstał wykaz uwzględniający większość materiałów źródłowych i szczegółowo opisujący historię każdego klasztoru. Oprócz nabytków i posiadłości klasztorów wzmiankowanych przez źródła historyczne, praca Hoogewega po raz pierwszy bardzo szczegółowo wymienia też rozmaite fundacje. Informacje te uzupełniają listy przedstawicieli klasztorów i opisy pieczęci¹³.

W tym kontekście – biorąc pod uwagę tak szeroko zakrojone prace Hoogewega – można sobie zadać pytanie, czy uzasadnione jest ponowne opracowanie źródeł pisanych. Oczywiście jest, że archiwista w swoich regestach tylko częściowo uwzględnił źródła spoza klasztornych archiwów¹⁴. Szczegółowe kwerendy badawcze przeprowadzone przez autorów leksykonu m.in. w Brandenburskim Głównym Archiwum Krajowym (Brandenburgisches Landeshauptarchiv) w Poczdamie, w Tajnym Archiwum Państwowym Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego

¹⁰ Zob. przyp. 1.

¹¹ Archiwum Państwowe w Szczecinie, zespół 65/78, nr 1121–1153, 1544; zob. Dirk ALVERMANN, Paweł GUT, *Transkribus im Archiv – Ein polnisch-deutsches Projekt zur Handschriftenerkennung an historischen Dokumenten*, Archeion, t. 122: 2021, s. 129–153, DOI: <http://dx.doi.org/10.4467/26581264ARC.21.006.14486>.

¹² Enno BÜNZ, *Das mittelalterliche Brandenburg als Geschichts- und Klosterlandschaft. Zum Erscheinen des Brandenburgischen Klosterbuchs*, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands, Bd. 53: 2007, s. 285–317.

¹³ Przykładowo hasło o klasztorze cystersów w Neuenkamp liczy ponad 100 stron, H. HOOGEWEG, Bd. 2, op.cit., s. 121–223.

¹⁴ Na ten temat zob. np. Joachim WÄCHTER, *Das Quellengut zur pommerschen Geschichte in ausländischen Archiven*, Greifswald-Stralsunder Jahrbuch, Bd. 4: 1964, s. 145–164. Istotne są również archiwa przyklasztorne, np. Centralne Archiwum Zakonu Krzyżackiego (Deutschordenszentralarchiv) w Wiedniu (por. *Die Urkunden des Deutschordenszentralarchivs in Wien. Regesten*, Bd. 1: 1122 – Januar 1313, bearb. v. Marian TUMLER, hrsg. v. Udo ARNOLD, Marburg 2006; Bd. 2: Februar 1313 – November 1418, bearb. v. Marian TUMLER, hrsg. v. Udo ARNOLD, Marburg 2007; Bd. 3: Dezember 1418 – Dezember 1526, bearb. v. Marian TUMLER, hrsg. v. Udo ARNOLD, Marburg 2007; Bd. 4: Januar 1527 – April 1597, bearb. v. Marian TUMLER, hrsg. v. Udo ARNOLD, Ilmtal-Weinstraße 2019).

w Berlinie (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin), w Archiwum Narodowym Szwecji (Riksarkivet) w Sztokholmie, w Watykańskim Archiwum Apostolskim w Rzymie (Archivio Apostolico Vaticano), w archiwach miejskich Stralsundu i Greifswaldu czy w Archiwum Uniwersyteckim w Greifswaldzie z pewnością pozwolą wypełnić tę lukę. Choć opublikowana prawie sto lat temu praca Hoogewega wciąż jest podstawowym opracowaniem na temat klasztorów na Pomorzu, to jednak zawarte w niej informacje wymagają aktualizacji w świetle najnowszych badań¹⁵. Podjęcie badań uzasadnione jest wreszcie ze względu na burzliwą historię pomorskich archiwów w okresie wojennym i powojennym. Widoczne jest to zwłaszcza w przypadku Pruskiego Archiwum Prowincjonalnego w Szczecinie (Provinzialarchiv Stettin)¹⁶.

---

¹⁵ Przykładowo Kazimierz BOBOWSKI, *Uwagi dotyczące sieci klasztorów na Pomorzu Zachodnim w okresie średniowiecza*, [in:] *Pomorze słowiańskie i jego sąsiedzi X–XV w.*, red. Jerzy HAUZIŃSKI, Gdańsk 1995, s. 9–17; Barbara POPIELAS-SZULTKA, *Klasztory cysterek na Pomorzu Zachodnim w średniowieczu*, Słupsk 2006; Rafał Witkowski, *Zakon kartuzów w Europie Środkowej od początku XIV do połowy XVI wieku*, cz. 1, Salzburg 2011, s. 453–462 (Szczecin), s. 489–490 (Darłowo), s. 510–518 (Świdwin); Grzegorz WEJMAN, *Rola zakonu cysterskiego na Pomorzu Zachodnim. Próba analizy*, *Studia Paradyskie*, t. 23: 2013, s. 193–233; Michał FRANIĄK, *Dzieje opactwa cystersów w Kołbaczu (1173–1535)*, Racibórz 2015; Rafał KUBICKI, *Monastycyzm na Pomorzu do początku XIX wieku – uwagi na temat organizacji struktur i działalności zakonów*, [in:] *1050. rocznica Chrztu Polski*, red. Krzysztof Lewalski, Gdańsk 2017, s. 132–173. Rafał KUBICKI, *Zakony mendykanckie w Prusach Krzyżackich i Królewskich od XIII do połowy XVI w.*, Gdańsk 2018; Radosław PAWLIK, *Kapituła kamieńska wobec protestantyzmu i przebudowy stosunków kościelnych w Księstwie Pomorskim do połowy XVI wieku*, *Czasy Nowożytnie*, t. 31: 2018, s. 112–145; Zygmunt SZULTKA, *Inne ujęcie procesu reformacji w Słupsku*, *Acta Casubiana*, t. 20: 2018, s. 73–106; Felix BIERMANN, *Untergegangene Klöster und Stifte in Pommern. Stand und Perspektiven ihrer archäologischen Erforschung*, [in:] *Die Historische Kommission für Pommern 1911–2011. Bilanz und Ausblick* (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, Bd. 47), hrsg. v. Nils JÖRN, Haik Thomas PORADA, Köln 2018, s. 317–347, DOI: <https://doi.org/10.7788/9783412500627.317>; *Klasztor premonstratensów w Białobokach. Archeologia i historia. Das Prämonstratenserstift in Belbuck*, *Archäologie und Geschichte*, red. Felix BIERMANN, Marian RĘBKOWSKI, tl. Andreas KIESELER, Szczecin 2015; na temat zakonów rycerskich zob. np. Maria STARNAWSKA, *Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony rycerskie na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 2006; Marek SMOLIŃSKI, *Joannicy w polityce książąt polskich i pomorskich. Od połowy XII do pierwszego ćwierćwiecza XIV w.*, Gdańsk 2008.

¹⁶ Por. Joachim WÄCHTER, *Die Entwicklung Greifswalds zur Archivstadt*, [in:] *Virtus est satis hoc uno testificata libro. Festgabe für Manfred Herling* (Geschichte, Bd. 49), hrsg. v. Dirk ALVERMANN, Nils JÖRN, Kjell Åke MODÉER, Münster 2003, s. 45–56; na temat Archiwum Państwowego w Szczecinie i poprzedzających je instytucji zob. np. Maciej SZUKAŁA, *Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1914–1945. Ludzie i działalność*, Szczecin–Warszawa 2019; *Staatsarchiv Stettin – Wegweiser durch die Bestände bis zum Jahr 1945* (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 24), hrsg. v. Radosław GAZIŃSKI, Paweł GUT, Maciej SZUKAŁA, München 2004; Joachim WÄCHTER, *Das Landesarchiv Greifswald. Abriß seiner Entwicklung*, *Archivmitteilungen*, Bd. 13: 1963, s. 104–110.

Wprawdzie wiele tamtejszych dokumentów zachowało się dzięki przeniesieniu archiwum do Greifswaldu, jednak nie obyło się też bez strat¹⁷. W 1942 r. dokumenty zostały rozdysponowane pomiędzy kilkoma instytucjami. Zbiory przeniesione do Greifswaldu, obejmujące ok. 1500 metrów bieżących materiałów archiwalnych, stanowią dziś trzon Archiwum Państwowego w Greifswaldzie, założonego po 1945 r. Spośród ok. 11 000 zachowanych dokumentów średnio-wiecznych¹⁸ ok. 5000 stanowią dokumenty proveniencji kościelnej (ryc. 3)¹⁹. Prawie 450 dokumentów kościelnych i świeckich oraz inne ważne kopie i kopiały

Ryc. 3: Pismo papieża Sykstusa IV z 1475 r.

skierowane do opata klasztoru na wyspie Hiddensee w celu rozstrzygnięcia sporów dotyczących osób świeckich w diecezjach Havelberg i Schwerin

Źródło: Archiwum w Greifswaldzie, Rep. 1: Kloster Hiddensee, nr 224; fot. Robert Harlaß

¹⁷ Joachim WÄCHTER, *Die Archive im vorpommerschen Gebiet und ihr historisches Quellengut*, Greifswald-Stralsunder Jahrbuch, Bd. 2: 1962, s. 145–164; Klaus CONRAD, *Das Pommersche Urkundenbuch in seiner Bedeutung für die historische Forschung*, [in:] *Tausend Jahre Pommersche Geschichte* (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern, Bd. 31), hrsg. v. Roderich SCHMIDT, Köln 1999, s. 125–144.

¹⁸ Por. Matthias MANKE, *Traum oder Trauma? Die kurze und verwirrend-verworrene Geschichte des „Landeshauptarchivs für die Pommernakten“*, *Zeitgeschichte regional. Mitteilungen aus Mecklenburg-Vorpommern*, Jg. 24: 2020, H. 2, s. 78–90.

¹⁹ Przykładowo kopie Friedricha von Dregera, Landesarchiv Greifswald, 040.01 Handschriften, Nr. I 17b (Laufzeit: 1270–1279); I 17 (1279–1285); I 18a (1286–1299); I 17e (1300–1309); I 18d (1310–1319); I 19a (1320–1325); I 18f (1326–1337); I 19b (1338–1350); I 19 (1351–1375); I 19c (1376–1400); I 20 (1401–1590).

pozostały w Szczecinie²⁰. Ponieważ stare katalogi nadal znajdują się w szczecińskim archiwum, konieczne było uporządkowanie dokumentów w archiwum w Greifswaldzie. Wciąż nie przeprowadzono jednak szeroko zakrojonych prac klasyfikacyjnych ani nie sporządzono nowych kart katalogowych²¹. Z tego powodu udostępnione online rejestry Hoogewega ponownie stały się najważniejszym narzędziem do wyszukiwania treści²².

Równocześnie z dążeniami Hoogewega do udokumentowania pisemnych wzmianek o klasztorach, kapitułach, konwentach i komendach na Pomorzu zaczęto sporządzać – dokładnie w założeniu – inwentarze zabytków architektury i elementów wyposażenia zachowanych w poszczególnych okręgach administracyjnych²³. Ówczesne inwentaryzacje były wynikiem coraz bardziej kom-

---

²⁰ Por. np. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Zbiór Samuela Gottlieba Loepera (Loepersche Sammlung); Rękopisy i Spuścizny; Archiwum Książąt Szczecińskich; Archiwum Książąt Wołogoskich; na temat przekazywania dokumentów zob. Martin SCHÖBEL, *Überlieferung spätmittelalterlicher Urkunden aus Pommern im Landesarchiv Greifswald. Probleme und Perspektiven einer Edition*, [in:] *Stand, Aufgaben und Perspektiven territorialer Urkundenbücher im östlichen Mitteleuropa* (Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung, Bd. 6), hrsg. v. Winfried IRGANG, Norbert KERSKEN, Marburg 1998, s. 61–80.

²¹ Można więc stwierdzić, że zbiory nie były przenoszone w sposób usystematyzowany, co sprawiło, że liczne dokumenty są wciąż przechowywane oddzielnie w archiwach w Greifswaldzie, Szczecinie i Koszalinie; por. M. SCHÖBEL, op.cit., s. 64–65; J. WÄCHTER, *Die Entwicklung Greifswalds*, s. 47–48; K. CONRAD, op.cit., s. 128.

²² *Regesta Pomeraniae Monastica*, <https://transkribus.eu/r/regestapomeraniae/#/> [dostęp z 6 IX 2023 r.].

²³ W latach 1881–1934 opracowane zostały pod redakcją Towarzystwa Historii i Archeologii Pomorza (Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde) spisy zabytków architektury i sztuki powiatów Stralsund, Stettin i Köslin. W wykazie uwzględnione zostały także klasztory, zakony i komendy zakonów rycerskich, w przypadku których opisano zachowane budynki i wyposażenie: *Die Baudenkmäler des Regierungs-Bezirks Stralsund*, T. 1, H. 1: *Der Kreis Franzburg*, bearb. v. Ernst von HASELBERG, Stettin 1881; H. 2: *Der Kreis Greifswald*, bearb. v. idem, Stettin 1885; H. 3: *Der Kreis Grimmen*, bearb. v. idem, Stettin 1888; H. 3: *Der Kreis Rügen*, bearb. v. idem, Stettin 1897; H. 5: *Der Stadtkreis Stralsund*, bearb. v. idem, Stettin 1902; *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, T. 2, Bd. 1, H. 1: *Der Kreis Demmin*, bearb. v. Hugo LEMCKE, Stettin 1898; T. 2, Bd. 1, H. 2: *Der Kreis Anklam*, bearb. v. idem, Stettin 1899; T. 2, Bd. 1 H. 3: *Der Kreis Ückeründe*, bearb. v. idem, Stettin 1900; T. 2, Bd. 2, H. 5: *Der Kreis Randow*, bearb. v. idem, Stettin 1901; T. 2, Bd. 2, H. 6: *Der Kreis Greifenhagen*, bearb. v. idem, Stettin 1902; T. 2, Bd. 2, H. 7: *Der Kreis Pyritz*, bearb. v. idem, Stettin 1906; T. 2, Bd. 2, H. 8: *Der Kreis Satzlig*, bearb. v. idem, Stettin 1908; T. 2, Bd. 2, H. 9: *Der Kreis Naugard*, bearb. v. idem, Stettin 1910; T. 2, Bd. 2, H. 10: *Der Kreis Regenwalde*, bearb. v. idem, Stettin 1912; T. 2, Bd. 2, H. 11: *Kreis Greifenberg*, bearb. v. idem, Stettin 1914; T. 2, Bd. 2, H. 12: *Kreis Kammin*, bearb. v. idem, Stettin 1919; *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Köslin*, Bd. 1, H. 1: *Die Kreise Köslin und Colberg-Körlin*, bearb. v. Ludwig BÖTTGER, Stettin 1889; Bd. 1, H. 2: *Die Kreise Belgard und Nachträge zum Kreis Colberg-Körlin*, bearb. v. idem, Stettin 1890; Bd. 1, H. 3: *Der Kreis Schlawe*, bearb. v. idem, Stettin 1892; Bd. 2, H. 1: *Der Kreis Stolp*, bearb. v. idem, Stettin 1911; Bd. 2, H. 2: *Die Kreise Bütow und Lauenburg*, bearb. v. Hugo LEMCKE, Stettin 1911;

pleksowych prac w zakresie istniejącej już ochrony zabytków, połączonych z renowacją budynków oraz badaniami architektury przy okazji czynności zabezpieczających lub konserwatorskich. W wielu miastach na Pomorzu jeszcze do ok. 1900 r. wyburzano budynki klasztorne, jak np. klasztory dominikanów i franciszkanów w Greifswaldzie czy kościół cysterek w Szczecinie.

Sporządzane inwentarze miały przeciwdziałać utracie kolejnych budynków oraz być argumentem do zabezpieczania i konserwacji średniowiecznej architektury i dzieł sztuki (ryc. 4). W tym czasie zaczęto też rozwijać badania służące ustaleniu losów wyposażenia, które później dały podwaliny badaniom proveniencyjnym. Bibliografie zabytków budownictwa i sztuki pokazują jednak, że ówczesne prace w dziedzinie historii architektury i sztuki miały wciąż charakter pionierski, ponieważ w większości przypadków korzystano już z zapisów archiwalnych²⁴. W latach osiemdziesiątych Akademia Nauk NRD (Akademie der Wissenschaften der DDR) opublikowała serię poświęconą zabytkom

Ryc. 4. Kościół dawnego klasztoru cysterek w Krummin na wyspie Uznam, widok od północnego wschodu, fot. Katja Hillebrand

---

Bd. 2, H. 3: *Die Kreise Schivelbein, Dramburg, Neustettin, Bublitz und Rummelsburg*, bearb. v. Julius KORTE, Stettin 1934.

²⁴ Pierwsze spisy okręgu administracyjnego Stralsund ukazały się w latach 1881–1902. Bibliografie wymieniają m.in. *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 1–6, Stettin 1868–1907; Carl Gustav FABRICIUS, *Urkunden zur Geschichte des Fürstenthums Rügen unter den eingebornen Fürsten*, Bd. 1–4, Berlin 1841–1869.

architektury i sztuki w NRD. W tomach uporządkowanych według okręgów budowlę zostały opracowane z uwzględnieniem zagadnienia ochrony zabytków²⁵.

Wspominane publikacje stanowią główną podstawę do opracowania pomorskich klasztorów z perspektywy historii budownictwa i sztuki. Wykorzystanie źródeł pisanych w pracach nad inwentarzami pozwoli dotrzeć do dawnego wyposażenia klasztorów, a jednocześnie będzie wsparciem dla badań proweniencyjnych. Wyniki interdyscyplinarnych badań klasztorów ujętych w „rejestrze klasztorów” będą mogły zostać dogłębnie wykorzystane w badaniach architektonicznych i historycznych²⁶.

Oprócz wyżej wymienionych dyscyplin istotną rolę w badaniu klasztorów Pomorza odgrywa archeologia, ponieważ po reformacji wiele klasztorów całkowicie zniknęło z powierzchni ziemi. O ile zarówno w NRD, jak i w Polsce aż do przełomu 1989 i 1990 r. klasztory tylko w niewielkim stopniu były przedmiotem zainteresowania „archeologii średniowiecza”, a wykopaliska ratunkowe przeprowadzono na zaledwie kilku stanowiskach, to w ciągu ostatnich trzech dekad podjęto szeroko zakrojone badania wielu stanowisk lub kontynuowano starsze projekty wykopaliskowe²⁷. Wykopaliska archeologiczne pozwalają ustalić wielkość i kształt kompleksów klasztornych i sformułować wnioski na temat struktury przestrzennej oraz sposobów użytkowania poszczególnych budynków.

---

²⁵ Seria ukazywała się w latach 1978–1990 i składała się z sześciu tomów. Wraz ze zjednoczeniem Niemiec prace nad serią zostały przerwane, a powiat Schwerin, wschodni region przybrzeżny aż do granicy z Polską, a także południe NRD przestały być przedmiotem badań. W 1995 r. ukazał się brakujący tom poświęcony regionowi przybrzeżnemu Pomorza Przedniego, obejmujący miasta Stralsund i Greifswald, a także wyspy Rugię i Usedom (*Vorpommersche Küstenregion. Mit Stralsund, Greifswald, Rügen und Usedom*, bearb. v. Gerd BAIER, Horst ENDE, Beatrix DRÄGER, Dirk HANDORF, Brigitte OLTMANN, (*Die Bau- und Kunstdenkmale in Mecklenburg-Vorpommern*), Berlin 1995).

²⁶ Interdyscyplinarne podejście w badaniach klasztorów zostało podjęte podczas specjalistycznego sympozjum „Glaube, Macht und Pracht. Geistliche Gemeinschaften des Ostseeraums im Zeitalter der Backsteingotik” w 2007 r.: *Glaube, Macht und Pracht. Geistliche Gemeinschaften des Ostseeraums im Zeitalter der Backsteingotik. Beiträge einer interdisziplinären Fachtagung vom 27. bis 30. Nov. im Alfred Krupp Wissenschaftskolleg Greifswald* (Archäologie und Geschichte im Ostseeraum, Band 6), hrsg. v. Oliver AUGE, Felix BIERMANN, Christofer HERRMANN, Rahden/Westf. 2009. W ostatnim czasie ukazał się interdyscyplinarny tom konferencyjny poświęcony klasztorom cysterskim w południowo-zachodnim regionie Bałtyku: *Mittelalterliche Zisterzienserinnenklöster im südwestlichen Ostseeraum. Materielles Gut zwischen Alltag und Spiritualität. Beiträge einer Fachtagung im Dominikanerkloster Prenzlau vom 25. bis 28. Sept. 2019* (Arbeitsberichte zur Bodendenkmalpflege in Brandenburg, Bd. 35), hrsg. v. Felix BIERMANN, Katrin FREY, Gudrun GLEBA, Zossen 2021.

²⁷ O stanie badań archeologicznych nad klasztorami na Pomorzu Przednim zob. Manfred SCHNEIDER, *Klöster in Vorpommern. Ein Überblick zum Forschungsstand*, [in:] *Tausend Jahre pommersche Geschichte*, s. 67–84; Andreas KIESELER, *Weit mehr als nur Mauern und Gräber... Klosterarchäologie in Vorpommern*, [in:] *Vorpommern und seine Klöster*, 129–166. Aktualny ogląd klasztorów polnych na Pomorzu daje F. BIERMANN, *Untergegangene Klöster*, s. 317–347.

Chociaż badania archeologiczne klasztorów były przeprowadzane w wielu miejscach po obu stronach Odry, to jednak tylko ich niewielką część opracowano zgodnie ze współczesnymi standardami naukowymi i przedstawiono w całości. Wyniki omówiono jedynie w przeglądach, a opracowania dotyczące klasztorów miejskich są najczęściej dostępne jedynie w formie krótkich raportów z wykopalisk. Choć dostarczają one podstawowych informacji, to brakuje w nich szczegółowych studiów historii budynków, a także analiz ceramiki i znalezisk; brak też dobrej jakości zdjęć, rysunków i planów. Badania prowadzone w ramach prezentowanego projektu będą z jednej strony czerpały z już publikowanych studiów, natomiast z drugiej strony uwzględnią liczne dokumentacje wykopaliskowe i znaleziska, które nie zostały dotychczas opublikowane lub jedynie w formie szczątkowej. Są one przechowywane w muzeach i instytucjach ochrony zabytków w obu krajach.

Interdyscyplinarne podejście badawcze da możliwość kompleksowego opracowania nie tylko klasztorów dobrze znanych, ale przede wszystkim małych lub nieistniejących z architektonicznego punktu widzenia i prawie niewzględnianych w dotychczasowych studiach. W ramach projektu zbadane zostaną klasztory o niejasnej przynależności zakonnej lub nieznannej lokalizacji, a nasuwające się pytania badawcze będą mogły znaleźć odpowiedź.

Tłumaczenie: Agata Rębkowska-Kieseler

BIBLIOGRAFIA

- Alvermann, Dirk and Paweł Gut. "Transkribus im Archiv – Ein polnisch-deutsches Projekt zur Handschriftenerkennung an historischen Dokumenten." *Archeion* 122 (2021): 129–153. <http://dx.doi.org/10.4467/26581264ARC.21.006.14486>.
- Auge, Oliver. "Agieren im Windschatten mächtiger Nachbarn – zu den Handlungsspielräumen der frühen Greifenherzöge im 12. Jahrhundert." In *Bischof Otto von Bamberg in Pommern. Historische und archäologische Forschungen*, edited by Felix Biermann, Fred Ruchhöft and Oliver Auge, 69–82. Bonn: Habelt, 2017.
- Auge, Oliver. "Landesherrschaft und Kirche in Pommern vor der Reformation." *Przegląd Zachodniopomorski* 33/4 (2018): 141–159. <http://dx.doi.org/10.18276/pz.2018.4-07>.
- Auge, Oliver. "Pommern – Ein Land voller geistlicher Landschaften! Eine Einführung." In *Vorpommern und seine Klöster*, edited by Oliver Auge, Robert Harlaß, Katja Hillebrand and Andreas Kieseler, 13–35. Regensburg: Schnell und Steiner, 2023.
- Auge, Oliver, Felix Biermann and Christofer Herrmann, eds. *Glaube, Macht und Pracht. Geistliche Gemeinschaften des Ostseeraums im Zeitalter der Backsteingotik*. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf, 2009.
- Auge, Oliver and Katja Hillebrand. "Die Klöster, Stifte, Konvente und Kommenden in der historischen Landschaft Pommern: Perspektiven und Herausforderungen

- eines neuen interdisziplinären Projekts von europäischer Relevanz.” *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschland* 66 (2020): 283–305. <https://doi.org/10.1515/jgod-2020-0007>.
- Auge, Olivier and Katja Hillebrand, eds. *Klosterbuch Schleswig-Holstein und Hamburg. Klöster, Stifte und Konvente von den Anfängen bis zur Reformation*, vol. 1–2. Regensburg: Schnell + Steiner, 2019.
- Auge, Oliver, Robert Harlaß, Katja Hillebrand and Andreas Kieseler. “Das Klosterregister und Klosterbuch für Pommern: Ein interdisziplinäres Forschungs- und Publikationsprojekt zur Kloster- und Stiftsgeschichte in der historischen Landschaft Pommern.” *Baltische Studien Neue Folge* 107 (2021): 69–96.
- Auge, Oliver, Robert Harlaß, Katja Hillebrand and Andreas Kieseler. “Klostererbe Pommern – die mittelalterlichen Klöster, Stifte und Kommenden in der historischen Landschaft.” *Pommern. Zeitschrift für Kultur und Geschichte* 60/3 (2022): 4–15.
- Baier, Gerd, Horst Ende, Beatrix Dräger, Dirk Handorf and Brigitte Oltmanns, eds. *Vorpommersche Küstenregion. Mit Stralsund, Greifswald, Rügen und Usedom*. Berlin: Henschel, 1995.
- Barthold, Friedrich Wilhelm. *Geschichte von Rügen und Pommern*, vol. 1–4. Hamburg: Verlag Friedrich Perthes, 1839–1845.
- Benl, Rudolf. “Pommern bis zur Teilung von 1368/72.” In *Deutsche Geschichte im Osten Europas*, vol. 9: *Pommern*, edited by Werner Buchholz, 21–126. Berlin: Siedler, 1999.
- Biermann, Felix. “Glaube, Macht und Pracht. Geistliche Gemeinschaften des Ostseeraums im Zeitalter der Backsteingotik – Einführung.” In *Glaube, Macht und Pracht. Geistliche Gemeinschaften des Ostseeraums im Zeitalter der Backsteingotik*, edited by Oliver Auge, Felix Biermann and Christofer Herrmann, 9–37. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf, 2009.
- Biermann, Felix. “Untergegangene Klöster und Stifte in Pommern: Stand und Perspektiven ihrer archäologischen Erforschung.” In *Die Historische Kommission für Pommern 1911–2011. Bilanz und Ausblick*, edited by Nils Jörn and Haik Thomas Porada, 317–347. Köln: Böhlau Verlag, 2018. <https://doi.org/10.7788/9783412500627.317>.
- Biermann, Felix, Kathrin Frey and Gudrun Gleba, eds. *Mittelalterliche Zisterzienserinnenklöster im südwestlichen Ostseeraum. Materielles Gut zwischen Alltag und Spiritualität. Beiträge einer Fachtagung im Dominikanerkloster Prenzlau vom 25. bis 28. Sept. 2019*. Zossen: Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege und Archäologisches Landesmuseum, 2021.
- Bobowski, Kazimierz. “Uwagi dotyczące sieci klasztorów na Pomorzu Zachodnim w okresie średniowiecza.” In *Pomorze słowiańskie i jego sąsiedzi X–XV w.*, edited by Jerzy Hauziński, 9–17. Gdańsk: “Marpress”, 1995.
- Böttger, Ludwig, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungs-Bezirks Köslin*, vol. 1, issue 1: *Die Kreise Köslin und Colberg-Körlin*. Stettin: F. Hessenland, 1889.
- Böttger, Ludwig, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungs-Bezirks Köslin*, vol. 1, issue 2: *Kreis Belgard und Nachträge zum Kreis Colberg-Körlin*. Stettin: F. Hessenland, 1890.
- Böttger, Ludwig, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungs-Bezirks Köslin*, vol. 1, issue 3: *Kreis Schlawe*. Stettin: F. Hessenland, 1892.

- Böttger, Ludwig, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungs-Bezirks Köslin*, vol. 2, issue 1: *Kreis Stolp*. Stettin: Léon Sauniers Buchhandlung, 1894.
- Branig, Hans. *Geschichte Pommerns*, vol. 1: *Vom Werden des neuzeitlichen Staates bis zum Verlust der staatlichen Selbständigkeit, 1300–1648*. Köln: Böhlau, 1997.
- Bünz, Enno. "Das mittelalterliche Brandenburg als Geschichts- und Klosterlandschaft. Zum Erscheinen des Brandenburgischen Klosterbuchs." *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands* 53 (2007): 285–317.
- Bütow, Erich. "Staat und Kirche in Pommern im ausgehenden Mittelalter bis zur Einführung der Reformation. Erster Teil" *Baltische Studien. Neue Folge* 14 (1910): 85–148.
- Bütow, Erich. "Staat und Kirche in Pommern im ausgehenden Mittelalter bis zur Einführung der Reformation. Zweiter Teil" *Baltische Studien. Neue Folge* 15 (1911): 77–142.
- Buske, Norbert, Joachim Krüger and Ralf-Gunnar Werlich, eds. *Die Herzöge von Pommern. Zeugnisse der Herrschaft des Greifenhauses*. Köln, Wien: Böhlau, 2012.
- Conrad, Klaus. "Das Pommersche Urkundenbuch in seiner Bedeutung für die historische Forschung." In *Tausend Jahre Pommersche Geschichte*, edited by Roderich Schmidt, 125–144. Köln: Böhlau, 1999.
- Dolle, Josef and Dennis Knochenhauer, eds. *Niedersächsisches Klosterbuch. Verzeichnis der Klöster, Stifte, Kommenden und Beginenhäuser in Niedersachsen und Bremen von den Anfängen bis 1810*, vol. 1–4. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 2012.
- Fabricius, Carl Gustav. *Urkunden zur Geschichte des Fürstenthums Rügen unter den eingebornen Fürsten*, vol. 1. Stralsund: Löffler, 1841.
- Fabricius, Carl Gustav. *Urkunden zur Geschichte des Fürstenthums Rügen unter den eingebornen Fürsten*, vol. 2. Stralsund: Löffler, 1843.
- Fabricius, Carl Gustav. *Urkunden zur Geschichte des Fürstenthums Rügen unter den eingebornen Fürsten*, vol. 3. Stettin: Effenbart, 1851.
- Fabricius, Carl Gustav. *Urkunden zur Geschichte des Fürstenthums Rügen unter den eingebornen Fürsten*, vol. 4. Berlin: Schneider, 1861.
- Franiak, Michał. *Dzieje opactwa cystersów w Kołbaczu (1173–1535)*. Racibórz: Wydawnictwo i Agencja Informacyjna WAW Grzegorz Wawoczny, 2015.
- Gaziński, Radosław, Paweł Gut and Maciej Szukała. *Staatsarchiv Stettin – Wegweiser durch die Bestände bis zum Jahr 1945*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2004.
- Goten, Manfred, Georg Mölich, Gisela Muschiol and Joachim Oepen, eds. *Nordrheinisches Klosterbuch. Lexikon der Stifte und Klöster bis 1815*. Siegburg: Schmitt, 2009.
- Haselberg, Ernst von, ed. *Die Baudenkmäler des Regierungs-Bezirks Stralsund*, vol. 1, issue 1: *Der Kreis Franzburg*. Stettin: Léon Sauniers Buchhandlung, 1881.
- Haselberg, Ernst von, ed. *Die Baudenkmäler des Regierungs-Bezirks Stralsund*, vol. 1, issue 2: *Der Kreis Greifswald*. Stettin: Léon Sauniers Buchhandlung, 1885.
- Haselberg, Ernst von, ed. *Die Baudenkmäler des Regierungs-Bezirks Stralsund*, vol. 1, issue 3: *Der Kreis Grimmen*. Stettin: Léon Sauniers Buchhandlung, 1888.
- Haselberg, Ernst von, ed. *Die Baudenkmäler des Regierungs-Bezirks Stralsund*, vol. 1, issue 4: *Der Kreis Rügen*. Stettin: Léon Sauniers Buchhandlung, 1897.
- Haselberg, Ernst von, ed. *Die Baudenkmäler des Regierungs-Bezirks Stralsund*, vol. 1, issue 5: *Der Stadtkreis Stralsund*. Stettin: Léon Sauniers Buchhandlung, 1902.

- Heimann, Heinz-Dieter, Klaus Neitmann, Winfried Schich and Martin Bauch, eds. *Brandenburgisches Klosterbuch. Handbuch der Klöster, Stifte und Kommenden bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, vol. 1–2. Berlin: Be.bra wissenschaft, 2007.
- Hengst, Karl, ed. *Westfälisches Klosterbuch. Lexikon der vor 1815 errichteten Stifte und Klöster von ihrer Gründung bis zu Aufhebungen*, vol. 1–3. Münster: Aschendorff, 1992–2003.
- Heyden, Helmuth. *Kirchengeschichte Pommerns*, vol. 1: *Von den Anfängen des Christentums bis zur Reformationszeit*. Köln: Müller 1957.
- Hoogeweg, Hermann. *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, vol. 1–2. Stettin: Verlag Léon Sauniers Buchhandlung, 1924–1925.
- Huschner, Wolfgang, Ernst Münch, Cornelia Neustadt and Wolfgang Eric Wagner, eds. *Mecklenburgisches Klosterbuch. Handbuch der Klöster, Stifte, Kommenden und Prioreien (10.–16. Jh.)*. Rostock: Hinstorff, 2016.
- Kieseler, Andreas. “Weit mehr als nur Mauern und Gräber... Klosterarchäologie in Vorpommern.” In *Vorpommern und seine Klöster*, Oliver Auge, Robert Harlaß, Katja Hillebrand and Andreas Kieseler, 129–166. Regensburg: Schnell und Steiner, 2023.
- “Klosterwelt Pommern.” Accessed September 6, 2023. <https://klosterwelt-pommern.de>
- Kohte, Julius, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Köslin*, vol. 3: *Die Kreise Schivelbein, Dramburg, Neustettin, Bublitz und Rummelsburg*. Stettin: Léon Sauniers Buchhandlung, 1934.
- Kubicki, Rafał. “Monastycyzm na Pomorzu do początku XIX wieku – uwagi na temat organizacji struktur i działalności zakonów.” In *1050. rocznica Chrztu Polski*, edited by Krzysztof Lewalski, 132–173. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 2017.
- Kubicki, Rafał. *Zakony mendikańskie w Prusach Krzyżackich i Królewskich od XIII do połowy XVI w.* Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2018.
- Labuda, Gerard, ed. *Historia Pomorza*, vol. 1: *Do roku 1466*, part 1. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1969.
- Labuda, Gerard, ed. *Historia Pomorza*, vol. 2: *Do roku 1815*, part 1: (1464/66–1648/57). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1976.
- Lemcke, Hugo, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Köslin*, part 3, vol. 2, issue 5: *Die Kreise Bütow und Lauenburg*. Stettin: Kommissionsverlag von Léon Saunier, 1911.
- Lemcke, Hugo, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, part 2, vol. 1, issue 1: *Der Kreis Demmin*. Stettin: Kommissionsverlag von Léon Saunier, 1898.
- Lemcke, Hugo, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, part 2, vol. 1, issue 2: *Der Kreis Anklam*. Stettin: Kommissionsverlag von Léon Saunier, 1899.
- Lemcke, Hugo, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, part 2, vol. 1, issue 3: *Der Kreis Ückermünde*. Stettin: Kommissionsverlag von Léon Saunier, 1900.
- Lemcke, Hugo, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, part 2, vol. 1, issue 4: *Der Kreis Usedom-Wollin*. Stettin: Kommissionsverlag von Léon Saunier, 1900.

- Lemcke, Hugo, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, part 2, vol. 2, issue 5: *Der Kreis Randow*. Stettin: Kommissionsverlag von Léon Saunier, 1901.
- Lemcke, Hugo, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, part 2, vol. 2, issue 6: *Der Kreis Greifenhagen*. Stettin: Kommissionsverlag von Léon Saunier, 1902.
- Lemcke, Hugo, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, part 2, vol. 2, issue 7: *Der Kreis Pyritz*. Stettin: Kommissionsverlag von Léon Saunier, 1906.
- Lemcke, Hugo, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, part 2, vol. 2, issue 8: *Der Kreis Satzig*. Stettin: Kommissionsverlag von Léon Saunier, 1908.
- Lemcke, Hugo, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, part 2, vol. 2, issue 9: *Der Kreis Naugard*. Stettin: Kommissionsverlag von Léon Saunier, 1910.
- Lemcke, Hugo, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Köslin*, part 2, vol. 2, issue 10: *Der Kreis Regenwalde*. Stettin: Kommissionsverlag von Léon Saunier, 1912.
- Lemcke, Hugo, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, part 2, vol. 2, issue 11: *Kreis Greifenberg*. Stettin: Kommissionsverlag von Leon Saunier, 1914.
- Lemcke, Hugo, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, part 2, vol. 2, issue 12: *Kreis Kammin*. Stettin: Kommissionsverlag von Leon Sauniers, 1919.
- Lorenz, Sönke, Oliver Auge and Sigrid Hirbodian, eds. *Handbuch der Stiftskirchen in Baden-Württemberg*. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2019.
- Lucht, Dietmar. *Pommern. Geschichte, Kultur und Wirtschaft bis zum Beginn des Zweiten Weltkrieges*. Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1998.
- Manke, Matthias. "Traum oder Trauma? Die kurze und verwirrend-verworrene Geschichte des 'Landeshauptarchivs für die Pommernakten'" *Zeitgeschichte regional. Mitteilungen aus Mecklenburg-Vorpommern* 24/2 (2020): 78–90.
- Pawlik, Radosław. "Kapituła kamięńska wobec protestantyzmu i przebudowy stosunków kościelnych w Księstwie Pomorskim do połowy XVI wieku." *Czasy Nowożytnie* 31 (2018): 112–145.
- Petersohn, Jürgen. *Der südliche Ostseeraum im kirchlich-politischen Kräftefeld des Reichs, Polens und Dänemarks vom 10. bis 13. Jahrhundert. Mission, Kirchenorganisation, Kulturpolitik*. Köln: Böhlau, 1979.
- Petersohn, Jürgen. "Pommerns staatsrechtliches Verhältnis zu den Nachbarmächten im Mittelalter." In *Die Rolle Schlesiens und Pommerns in der Geschichte der deutsch-polnischen Beziehungen im Mittelalter*, edited by Rainer Riemenschneider, 98–115. Braunschweig: Selbstverlag des Georg-Eckert-Instituts für internationale Schulbuchforschung, 1980.
- Piskorski, Jan M., ed. *Pommern im Wandel der Zeiten*. Szczecin: Zamek Książąt Pomorskich, 1999.

- Popielas-Szultka, Barbara. *Klasztory cysterek na Pomorzu Zachodnim w średniowieczu*. Słupsk: Wydawnictwo Pomorskiej Akademii Pedagogicznej, 2006.
- “Regesta Pomeraniae Monastica.” Accessed September 6, 2023. <https://transkribus.eu/r/registapomeraniae/#/>
- Rębkowski, Marian and Felix Biermann, eds. *Klasztor premonstratensów w Białobokach. Archeologia i historia. Das Prämonstratenserstift in Belbuck. Archäologie und Geschichte*. Translated by Andreas Kieseler. Szczecin: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, Ośrodek Archeologii Średniowiecza Krajów Nadbałtyckich, 2015.
- Sandow, Erich. “Pommern.” In *Geschichte der deutschen Länder ‘Territorien-Plöetz’*, vol. 1: *Die Territorien bis zum Ende des alten Reiches*, edited by Georg W. Sante, 84–96. Würzburg: Plöetz, 1964.
- Schleinert, Dirk. *Pommerns Herzöge. Die Grafen im Porträt*. Rostock: Hinstorff, 2012.
- Schmidt, Roderich. *Das Historische Pommern. Personen – Orte – Ereignisse*. Köln: Böhlau 2007.
- Schneider, Manfred. “Klöster in Vorpommern. Ein Überblick zum Forschungsstand.” In *Tausend Jahre pommersche Geschichte*, edited by Roderich Schmidt, 67–84. Köln: Böhlau, 1999.
- Szultka, Zygmunt. “Inne ujęcie procesu reformacji w Słupsku.” *Acta Cassubiana* 20 (2018): 73–106.
- Schoebel, Martin. “Überlieferung spätmittelalterlicher Urkunden aus Pommern im Landesarchiv Greifswald. Probleme und Perspektiven einer Edition.” In *Stand, Aufgaben und Perspektiven territorialer Urkundenbücher im östlichen Mitteleuropa*, edited by Winfried Irgang and Norbert Kersken, 61–80. Marburg: Herder-Institut, 1998.
- Smoliński, Marek. *Joannicy w polityce książąt polskich i pomorskich. Od połowy XII do pierwszego ćwierćwiecza XIV w*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008.
- Starnawska, Maria. *Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony rycerskie na ziemiach polskich w średniowieczu*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2006.
- Szukała, Maciej. *Archiwum Państwowe w Szczecinie w latach 1914–1945. Ludzie i działalność*. Szczecin, Warszawa: Archiwum Państwowe, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 2019.
- Tumler, Marian and Udo Arnold, eds. *Die Urkunden des Deutschordenszentralarchivs in Wien. Regesten*, vol. 1: *1122 – Januar 1313*. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 2006.
- Tumler, Marian and Udo Arnold, eds. *Die Urkunden des Deutschordenszentralarchivs in Wien. Regesten*, vol. 2: *Februar 1313 – November 1418*. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 2007.
- Tumler, Marian and Udo Arnold, eds. *Die Urkunden des Deutschordenszentralarchivs in Wien. Regesten*, vol. 3: *Dezember 1418 – Dezember 1526*. Marburg: N. G. Elwert Verlag, 2007.
- Tumler, Marian and Udo Arnold, eds. *Die Urkunden des Deutschordenszentralarchivs in Wien. Regesten*, vol. 4: *Januar 1527 – April 1597*. Ilmtal-Weinstraße: VDG, 2019.
- Wächter, Joachim. “Die Archive im vorpommerschen Gebiet und ihr historisches Quellengut.” *Greifswald-Stralsunder Jahrbuch* 2 (1962): 145–164.

- Wächter, Joachim. "Das Landesarchiv Greifswald. Abriß seiner Entwicklung." *Archivmitteilungen* 13 (1963): 104–110.
- Wächter, Joachim. "Das Quellengut zur pommerschen Geschichte in ausländischen Archiven." *Greifswald-Stralsunder Jahrbuch* 4 (1964): 145–164.
- Wächter, Joachim. "Die Entwicklung Greifswalds zur Archivstadt." In *Virtus est satis hoc uno testificata libro. Festgabe für Manfred Herling*, edited by Dirk Alvermann, Nils Jörn and Kjell Åke Modéer, 45–56. Münster: LIT, 2003.
- Wehrmann, Martin. *Geschichte von Pommern*, vol. 1–2. Gotha: Friedrich Andreas Perthes, 1904–1906.
- Wejman, Grzegorz. "Rola zakonu cysterskiego na Pomorzu Zachodnim. Próba analizy." *Studia Paradyskie* 23 (2013): 193–233.
- Werlich, Ralf-Gunnar. "Dynastie und Genealogie: Stammbäume der Greifen." In *Unter fürstlichem Regiment. Barth als Residenz der Pommernherzöge*, edited by Melanie Ehler and Matthias Müller, 149–191. Berlin: Lukas Verlag für Kunst- und Geistesgeschichte, 2005.
- Witkowski, Rafał. *Zakon kartuzów w Europie Środkowej od początku XIV do połowy XVI wieku*, vol. 1–2. Salzburg: Institut für Anglistik und Amerikanistik, Universität Salzburg, 2011.

